

A Nap és a Hold örök utazók, a jövő-menő évek ugyancsak utasok. Akiknek élete hajón lebben tova, vagy az öregkort kézben a ló kantárjával köszöntik: az út számukra az otthon. Sokan a régiak közül útközben lelték halálukat. Eljött a nap, hogy csavargás utáni sóvárgásomat nem tudtam tovább türtőztetni, hívtak a szél előtt röpködő felhők és útra keltem a tengerparton, hogy őszre visszatérjek pókhálás folyamparti kunyhóhoz.¹

Macuo Basó 35

– Villányi G. András

OTTHONA ÉS SZEMFEDŐJE: AZ ÚT

Pályája során hat

útinaplót jegyzett Basó, amelynek utolsó és legismertebb darabja az *Oku no hoszomicsi*. Fenti bevezetőjében az út s az úton lét filozófiáját exponálja. A Mester úthoz való viszonyának értelmezése a megértése felé vezető út az egyik fő állomása. A basói világkép alappillére a *mudzsó*² – a buddhista tanítás minden dolog állandótlan természetéről, továbbá arról, hogy önmagában semmi nem bír csupán rá jellemző és állandó esszenciával, *énnel*. Univerzális állandótlanságban a vélt/vágyott változatlan s az abba való kapaszkodás tudatlanságból³ fakad. E tudatlanság a szenvedés⁴ gyökéroka, amit a vágyak pozitív és negatív formái (averzió) keltenek. A *mudzsó* a basói észlelés alaplencséje, amiként meghatározó élménye volt a klasszikus középkori japán lírának. Nemcsak a lét leglényegibb vízióját tárja a Mester elé, hanem megtanít arra, hogy miként kell e belátásnak megfelelően létezni, cselekedni. A régi bölcs számára a háztulajdonos „rögzült” élete ellenkezik a dolgok szüntelen alakuló természetével, melyet a gyökértelen vándor, a csavargó léthűbben testesít meg. A buddhista és taoista iskola egyaránt így tanítja s innét a vándor kultusza. A Buddha vándorolva elmélkedett, majd tanított; Basó is így tett *haikai*⁵ mesterként. Kedves olvasmánya a Csuang-ce indító fejezete is a vándorlásról szól.⁶ Ám a kóborlás jelentéstartománya számos elemmel bővül Basónál, aki kivált azokat a helyszíneket keresi fel, amelyek kultúrtörténeti jelentőséggel, rezonanciával bírnak főképp azért, hogy klasszikus korok költői látogatták. Ekként Basó felidéz fel egy tekintélyes hagyományt és deklarálja hozzátartozását. Ez nem pusztán érzelmi, hanem pragmatikus, stratégiai művelet, amellyel saját műfaját a *haikai*t a klasszikus kánon kortárs reprezentánsaként minősíti. Jellemző ahogy útinaplóját szerkeszti: amit feljegyez és amit kihagy. Olykor meséjét képzeletbeli epizóddal töldja, miközben elhallgat megtörténteket. Ilyen, kizárólag az alkotói koncepciót formázó fikatív epizód volt az örömlányoké, akik a költővel történetesen egy fogadóban „szálltak meg”, minekután kérlelték, hadd kövessék tisztes távolságból a két férfit, hogy biztonságban eljussanak saját úticéljukig.

一家に遊女もねたり萩と月 Ōsz, 1689
hitocuja ni/ júdzso mo netari/ hagi to cuki

36

A fogadóban
örömlányok is háltak:
virágok és Hold.

Jellemző a találkozás helyszíne a fogadó. Olyan tér, amely az út szerves része, kavalkád színhelye, átjáróház: útsűrítmény. A prostituáltak jelen vándorlása tágabb életük gyökértelen vándorlásának épp esedékes epizódja. Múltékony virágok⁷ kontrasztját festik átellenben a szikár, időtlen Holddal. A magányos, aszkétikus zarándoktradíció hangulati töltésével építkező Basó nem mondhat igent a szerzetesi hagyományt akár „távolból” is kompromittáló frivol társaságra. Bár ítélkezésnek nyoma sincs az elutasításban. Sőt, mély együttérzést – *karuna*⁸ – érzékelek a lányokkal szemben, esendőségük, magányosságuk szánását, továbbá a minden létre kiterjedő végtelen magány ürét, ami a virágok és a Hold között tátong. Különös, a szürreális határán lebegő haiku ez,

lányvirágok és a Hold plátói légyottja, miközben galaktikus távolban maradnak, ami tengernyibb magányossággal árasztja el az elme örökös vándorútján villanásnyira egymás felé sodort lényeket. Nota bene, olvasatomban a Hold jelentése kettős, egyfelől az égitest, másfelől maga a költő, aki meg lehet folytatója a Hold-meditáció Heian-korig visszanyúló hagyományának. Ekként a Hold- kontraszt a lányokkal többretegű. 37

Basó szigorú terv szerint konstruálja neoklasszikus imázsát: a tradicionális nincstelen különcöt, a dalnok-esztéta askétikus útkeresőt. Lényeges vonás a kiszolgáltatottság, kitétség, vándorlás tartalékok nélkül, ami a sors alku nélküli elfogadását jelzi. Az irodalmon túl nem állapodott meg semmiben a Mester. Nem maradt szamuráj, nem telepedett le, szerzetesnek világi művész, ám művésznek igencsak szerzetesi. Tanító sá-mánként⁹ járja a vidéket, mégis épp a szentély¹⁰ elé nem engedik, mert fizimiskája alapján buddhista szerzetesnek vélik.

Nem viselek oldalamon kardot, de egy alamizsnás erszény leng a nyakamban és tizennyolcszemű rózsafüzért tartok kezemben. Paphoz hasonlítanék, de rajtam a világ sara, Világiakhoz hasonlítok, de a fejem le van borotválva. Nem vagyok ugyan pap, de erre úgy tartják, hogy a kopaszok atyák, így eltiltottak, hogy a szentély elé járuljak.

A Kasima-szentélylátogatás útinaplójában így fogalmaz:

Nem vagyok sem szerzetes, sem világi ember. Mondhatnák rám, olyan, mint a denevér: félúton madár és egér közt.

Létvándorként ízeiben tudatosítja az örök változást, így bármikor kész a halálra. Már 1684-es első útinaplójában¹¹ jelzi felkészült rá, hogy útközben éri a vég:

野ざらしを心に風のしむ身哉 – Ōsz, 1684
nodzarasi o/ kokoro ni kadze no/ simu mi kana

Mezőn aszott fej:
szívemben vihar süvölt
beleborzongok.

Réti koponya:
fagyos fuvallat bénít
testtől lélekig.

Ám az út nemcsak a basói metafizikában játszik meghatározó szerepet, hanem a Mester megélhetésében is. Vándorköltőként, művészete utazó ügynökésként járja a határt és akár egy mai sztárt mindenütt csoportok várják

poétikai instrukcióért, a közös verscsinálás örömeért. Több mint harminc *kaszen*¹² készül öthónapos északi vándorlása során. Hasonló alkalmakon új mecénásokat és fizető tanítványokat szerez iskolája számára¹³. A nagy elődök is hasonlóan működtek, pl. Szógi¹⁴, akit valóban az úton ért halála, ahogy nemsokára, mindössze öt évvel az *Oku no hoszomici* után Basót is.

Költészete, élethosszan folytatott kutatás a helyes életvitel után. Ehhez elmerül a sintó, a taoizmus és a zen buddhizmus tanulmányozásában. Rátalál a *fúga no makoto*¹⁵-ra, az esztétikai életvitel útjára. A szépség záradokának magányos sorsa az övé, amit a természetben fellelhető igazság felkutatására fordít. A középkori gyakorlatot folytatja, miszerint a költészet nem csupán *l'art pour l'art* alkotótevékenység, hanem lényegében a megvilágosodás irányába vezető vallásesztétikai diszciplína. Az elme összpontosítása, a lélek kiegyengetése, folyamatos próbatétel. E törekvés fókuszában az én, az ego elvesztése áll, ennek gyümölcse a *makoto* (eredetiség/őszinteség), fontos fogalom a sintóban, konfucianizmusban és a buddhista hagyományban is. Az ego kiküszöbölésével maga a „tárgy”, szólal meg, amely többé már nem „tárgy”, hiszen megszűnt az alany és tárgy megosztottsága. A természeti teremtetőerő, a taoista tanításban – *dzóka* – manifesztálódik, amely híján nem születhet haiku! Ez a basói hiperrealizmus. Mégsem úgy realista, ahogy azt a nyugati ember általában megszokta, mert nemcsak alany és tárgy olvadnak látásában eggyé, hanem a dolgokat elválasztó tér, sőt időbeli határvonalak is összeomlanak. Épp ettől tűnik nemritkán szürreálisnak.

薬飲むさらでも霜の枕かな – Tél, 1687
kuszuri nomu/ szaredomo simo no/ makura kana

Orvosságot szedni
vándorúton a télbe:
dérlepte párna.

Orvosságot szedni
vándorolva a télbe:
kétszer keserű.

旅寝して我が句を知れや秋の風 – Ősz, 1687
tabine site/ vaga ku o sire ja/ aki no kadze

Árokparton kelj
hogy megismerd a versem:
őszi szél ha zúg.

Szemben azokkal, akik az út fáradalmait – a való élet gyökértelenségét – kényelmes és biztonságos otthonukból pusztán az esztétikai hagyomány miatt idézik, Basó arra utal, amit nagyra becsült elődje Szaigjó szerzetes így fogalmazott meg:

39

都にて月をあはれと思ひしはかずよりほかのすさびなりけり

mijako nite/ cuki o avare to/ omoisi va/ kadzu jori hoka no/ szuszabi narikeri

A fővárosban:

„érzeményünk mily fennkölt!”

Ám holdrévülten,

útközben – az ottani...

híg, agyonütött idő!

„Vannak, kik az emberhorda város-langyában magasztosnak vélik, ha a 'magános vándor' témakörében dalt fogalmaznak, majd művük kiválóságát együtt ízelgetik, érzékenységüket egymásnak kínálják, kelletik.”¹⁶

京に飽きてこの木枯らしや冬住ひ Tél, 1691

kjó ni akite/ kono kogarasi ja/ fujjudzumi

Városviseltem...

hervasztó jeges szél lesz

téli szállásom.

死にもせぬ旅寝の果てよ秋の暮 – Ősz, 1684

sini mo szenu/ tabine no hate jo/ aki no kure

Halni se képes

vándor. Álma határa

ősz alkonyat.

旅に飽きてけふ幾日やら秋の風 – Ősz, 1688

tabi ni akite/ kjó ikuka jara/ aki no kadze

Úttörődöttem,

vajon hány nap múlhatott?

Ősz szélzúgás.

旅人と我が名呼ばれん初時雨 – Télelő, 1687
tabibito to/ vaga na jobaren/ hacu sigure

40 „Vándor”! Imígyen
surrogd a nevem szerte:
első ónos eső!

„Zarándok”! Ekként
surrogd szerte a nevem
első ónos eső.

A *tabibito* elsődleges lexikai értelme vándor, Basó esetében pontosabb, ha zarándokként értelmezzük, hiszen esetében a vándorlás többszörösen összetett zarándoklatot jelentett. Zarándoklat a buddhista szerzetes köntösében, a nagy elődök nyomdokának újra járásában, illetve a költői látás élesítésének, az önismeret elmélyítésének zarándoklata. Ám üzleti utazó is, akinek portékája a verscsinálás mestersége, amellyel fenntartja magát.

冬の日や馬上に氷る影法師 – Tél, 1687
fuju no hi ja/ badzsó ni kóru/ kage bóshi

Télvízi napfény.
Lovam hátára dermedt
egy remeteárny.

蚤虱 馬の尿する枕もと - Nyár, 1689
nomi sirami/ uma no sito szuru/ makura moto

Tetű, poloska,
éppen a ló is csurgat:
fűpárnám tája.¹⁷

A költő szállása körülményeiről számol be, miszerint együtt hálhattak az állatokkal, azaz az istállóban nyertek elhelyezést éjszakára. Valójában ez elég valószerűtlen, inkább a vándorlás nyomorúságának a toposzát halljuk megszólalni.

憂き節や竹の子となる人の果て – Nyár, 1691

uki fusi ja / take no ko to naru / hito no hate

(szomorú/csomó/metszőszó/bambusz/birtokjelző/gyermek
/válni valamivé/ember/ birtokjelző/vég)

41

Szomorú csomók
bambusz gyermeke vagyunk
a lét határa.

Bütykös kéz és láb:
a bambusz gyermekei.
Emberi távlat.

A vers a Szaga naplóban¹⁸ – 1691 04.18–05.04. – található, mely időszakot tanítványa vendégeként Mukai Kjorai¹⁹ kiotói Rakusisa²⁰ nevű házikójában töltötte. Eközben lelt egy bambuszligetben Kogó²¹ sírjára. A kotoművész leány és a császár szerelmi tragédiája a Heike-regényben²² szerepel. Basó elboronghatott a sors kiszámíthatatlanságán és a múlandóságon, amit e talányos, többféleképp értelmezhető versben fejezett ki.

A megfejtést nehezíti az *'uki-fusi' engo*²³, amelyet vakánál egyezményesen a bambusszal kapcsoltak. A főnévi szóösszetétel bánatot, melankóliát (*uki/ui 憂*), s a bambusz gyűrűit, csomóit (*fusi 節*) jelenti. *Take no ko* – bambusz gyermeke – (竹の子) a bambusz fiatal, jóízű hajtása. Ily módon a vers értelmezhető akként, hogy a bambuszban nyugvó Kogó történetén lamentáló költő megállapítja, „ennyit kínál az emberi sors: a hamvak bambuszajtássá váltak”. Ám a „szomorú” bütyök/csomó képből indulva, amivé a bambusz „gyermeke” válik hétmorás sora felfogható akként, hogy hasonlóan a „felnőtt” bambuszhoz az ember is „szomorú csomós/bütykös” lesz, mert mindössze ennyi jut távlatául. Ilyen interpretáció különösen lehetséges lenne, ha a vers létrejöttének körülményei ismeretlenek volnának. Ám ezek ismeretében az első fordítás állhat közelebb Basó gondolatához. Ilyesmin töprengve némileg világossá válhat, hogy miért nyújt oly keveset, mitől annyira lapos és gyöngö a nem japán „haiku”. A kulturális és nyelvi hagyomány hiányában rejlő okokon túl talán épp azért, mert nem a természet szilárdabb talajából sarjad, hanem legtöbbször spekulatív, kiagyalt fogalmi alapon billeg. Meglátásomban a haiku erőssége a pillanat zsigeri megragadásától mutat(hat) – nem kötelezően! – a transzcendencia felé és szinte soha nem fordítva.

Az emberi sorsot illető véggel és határokkal Basó haikuja felidéz számomra egy vakát a 9. századi költőnőtől Ono no Komacsitól. Komacsi költészete rabul ejtően mély, vallásos, erotikus és szépséges, kisszámú²⁴ fennmaradt vakája közt kedvencem a búcsúverse:

あはれなりわが身のはてやあさみどりつみには野邊のかす
みとおもへば

avare nari/ vaga mi no hate ja/ aszamidori/ cui ni va nobe no
/ kaszumi to omoeba

42

Beleborzongtam
létezésem határán
a fakó kékség.
Vélhetően pára a
kertek lebbenő végén.²⁵

雲とへだつ友かや雁の生き別れ – Tavasz, 1672
kumo to hedacu/ tomo kaja *kari* no/ ikivakare

Felhőbe tűnő
barátok. Mint vadlibák:
örökre válunk.

Vagy?

Felhőbe vesző
barát. Elválunk-e végleg
mint a vadlibák(?)

Enigmatikus e 29 évesen lejegyzett, rendhagyó mora számú (6-7-5!) haiku.

Tanakodtam, hogy a zárt rendben vonuló vadlibák ugyan miért válnának el örökre, ha felhőbe érnek? Olyasmire utal-e Basó, hogy a felhő a tudatlanság homálya, amelyben az alany elhiszi, hogy ő – ego – külön létezik a „más”-tól, miközben szubjektum és objektum csak a tudatlanság – felhő – délibábjai? Úgy a buddhista, mint a taoista tanítás radikális non-dualizmust állít, amelyben a dolgok külön-valósága látszat. Gyanítható, hogy Basó ismét homonimát kapcsol össze: a *kari* hangalak jelent vadlibát 雁 vagy ideiglenest 仮. Míg *Ikivakare*: elválni egy életre; vajon titokban ezt cáfolja a Mester? Eként a haiku átfordul önmaga felszíni, „első” értelmének ellenkezőjévé: éppen arra utalna a búcsúzkodó költő, hogy nincs ok bánkódni hiszen nincsen elválás: a barátok együtt maradnak örökre?

Továbbá értelmezhetem akként is, hogy aki az *itt-és-mostban* jelen van, annak e valóságon túl nincs más; a felhőből kiérve, a jövőben a találkozás vagy nem találkozás pusztá ábránd, haszontalan képzelgés: tudatlanságból adódó tévelygés. Ám az *itt-és-mostot* másfelől, azaz a jelenidő egyedüli valóságaként értelmezve, a felhőtől eltakart társtól valóban örök az elválás.

病雁の夜寒に落ちて旅寝哉 Ősz, 1690
jamu-gari no/joszamu ni ocsite/tabine kana²⁶

Halódó vadlúd.
Éji hidegbe zuhant
vándorló álmok.

43

しばらくは瀧にこもるや夏の初め Nyár, 1689
sibaraku va/ taki ni komoru ja/ ge no hadzsime

Röpke időre
elbújtat egy zuhatag:
Nyár. Elvonulás.

A harmadik strófa jelentése kettős, egyfelől „nyárelő” másfelől kilencven napos nyári szerzetesi diszciplína, amikor hegyi magányban folytatnak aszkétikus gyakorlatot. Basó utóbbival kokettál ebben a haikuban, bár ő csupán röpke időre rejtőzik el a vízesés hulláma mögött, hiszen folytatnia kell vándorlását, ami az általa képviselt spirituális hagyomány védjegye.

¹ *Oku no hoszomicsi* 奥の細道 *Szűk ösvény a messzeségbe* Basó 1690-es leghíresebb vándorútja, tulajdonképpen zarándoklat Szaijgő nyomdokán, halálának 500. évfordulójára.

² *mudzsó* (jap) 無常 A minden létező dolog állandótlan természetével kapcsolatos buddhista tanítás.

³ *avidyā* (szanszkrit) अवदिया Tudatlanság, egész pontosan a Négy Nemes Igazság ismeretének hiánya.

⁴ *du kha* (szanszkrit) दुःख, Szenvedésnek fordítják, ám így nem pontos. A létezés nem kielégítő természete.

⁵ *haikai* 俳諧 A *renga* – verslánc – komikus, vernakuláris változata, melynek Basó lesz a legnagyobb mestere.

⁶ Csuang-ce: Szabad kóborlás

⁷ *hagi* – Bokorhere

⁸ *karu ā* कर्तुणा (szanszkrit) – Együttérzés, részvét. Fontos eleme a buddhista spirituális diszciplínának.

⁹ *jugjó hidzsiri* 遊行聖 Helyhez nem kötött, vándorló „szent ember”. Létezik úgy a sintó, mint a taoista, buddhista hagyományban.

¹⁰ A sintóisták szentélyben (*dzsindza* - 神社), a buddhisták templomban (o-tera -お寺) gyülekeznek.

¹¹ *Nodzarasi kikó* 野ざらし紀行

¹² *kaszen* 歌仙 Verslánc, amelyet csoportosan írtak, harminchat váltakozóan hosszú-rövid strófából áll.

¹³ *Sófú-haikai* 蕉風俳諧 A Basó-iskola haikai stílusa.

¹⁴ *Szōgi* 宗祇 Kiotói Zen szerzetes 1421-1502, a Basó előtti *renga*-költészet (連歌) – összetett szabálykódex alapján többek által komponált verslánc – nagy alakja.

¹⁵ *fúga no makoto* 風雅の誠 Az esztétikai kreativitás eredetisége, amely egységben áll a *dzóka no makoto*-val 造化の誠, azaz a természet immanens teremtőerejével.

¹⁶ A Szaigjóval kapcsolatos megjegyzés forrása: Villányi G. András 2011. Tükröződések. Scolar Kiadó p.110.

¹⁷ Szójáték a *sito szuru* (vível) ige, mert a haiku a *Sitomae no Szeki* prefektúrákat elválasztó határállomásnál született.

¹⁸ *Szaga nikki* 嵯峨日記 1691

¹⁹ *Mukai Kjórai* 向井去来 1651-1704 Basó fontosabb tanítványainak egyike.

²⁰ *Rakusisa* 落柿舎

²¹ *Kogó Takakura* császár kedvelt szeretője volt. Tragikus történetét a *Heike*-regényben jegyezték le.

²² *Heike monogatari* 平家物語 a 13. szd-ban keletkezett háborús krónikák gyűjteménye.

²³ *Engo* 縁語 szemantikailag asszociatív szókapcsolat.

²⁴ A 18 fennmaradt Komacsi-verset és a költő bemutatását lásd: Villányi G. András 2016. *Ono no Komacsi*: a 9. századi Japán szépsége in: Új Forrás 5. p.13

²⁵ *Sinkokinsú* VIII/758 A kertek végén a „pára” a krematórium füstje.

²⁶ Vitatják, hogy a 病雁 összetett szót (beteg lúd) „*jamu-gari*” vagy „*bjógan*”-ként olvasta vajon Basó. A jeles Basó szakértő prof. *Hori Nobuo* 堀信夫 az előbbi változat mellett érvel.

